

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. М.І. ПИРОГОВА
АСОЦІАЦІЯ ХІРУРГІВ УКРАЇНИ
ТОВАРИСТВО АГЕТ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

НАУКОВОГО КОНГРЕСУ

“ІV МІЖНАРОДНІ ПИРОГОВСЬКІ ЧИТАННЯ”
ПРИСВЯЧЕНОГО 200-РІЧЧЮ М.І. ПИРОГОВА

ПИРОГОВСЬКІ ЛЕКЦІЇ

2-5 червня 2010 року
Вінниця

УДК: 617 – 089:617.5:616 - 091

ОПЕРАТИВНА ХІРУРГІЯ ТА ТОПОГРАФІЧНА АНАТОМІЯ ВІД ПИРОГОВА ДО НАШИХ ДНІВ

М.В. Антіпов¹, Ю.Т. Ахтемійчук², Ю.М. Вовк³, М.С. Гнатюк⁴, М.П. Ковальський⁵, Г.Я. Костюк⁶, В.І. Півторак⁶, О.Г. Попов⁷, Ю.Л. Попович⁸, О.М. Проніна⁹, М.С. Скрипніков⁹, Е.Г. Топка¹⁰, Т.А. Фоміних¹¹

¹Донецький національний медичний університет ім. М.Горького

²Буковинський державний медичний університет

³Луганський державний медичний університет

⁴Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського

⁵Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця (м. Київ)

⁶Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова

⁷Одеський державний медичний університет

⁸Івано-Франківський національний медичний університет

⁹Українська медична стоматологічна академія (м. Полтава)

¹⁰Дніпропетровська державна медична академія

¹¹Кримський державний медичний університет ім. С.І. Георгієвського

Резюме. У статті висвітлено роль кафедри топографічної анатомії та оперативної хірургії в системі вищої медичної освіти та розвитку медичної науки. Збереження національної школи, накопиченого досвіду корисно, на думку авторів, не лише в Україні, а й у Європі. Розвиток предмету оперативна хірургія з клінічною анатомією приведе до поліпшення підготовки не тільки хірургів, а й фахівців різного профілю медицини.

Ключові слова: оперативна хірургія, медична освіта, інтеграція.

У системі підготовки лікаря кафедра оперативної хірургії та топографічної анатомії відіграє важливу роль. Ще в 19 столітті видатний російський хірург-акушер А.П.Губарев писав: "Без знань топографічної анатомії немає ні хірурга, ні терапевта, а залишаються одні прикмети і забобони". Назва кафедри пішла від німецької школи, а М.І.Пирогов дав назву дисципліні – хірургічна анатомія. Він вважав, що двоедина дисципліна дасть можливість поєднати знання анатомічних структур з їх клінічним значенням.

Історія створення кафедри дуже цікава. М.І.Пирогов, якому виповнилося 23 роки, стажувався у відомій клініці Німеччини, переймав досвід у знаменитих в Європі хірургів. І, як він писав в листах до друзів, його здивувало, що прекрасні «оператори» фактично не знали, що вони оперують. Іноді доходило до того, що професор викликав з підвалу прозектора і питав у нього, на якому органі чи структурі оперує. Вже тоді М.І.Пирогов дійшов висновку про необхідність об'єднати вивчення хірургічної майстерності зі знаннями анатомії на основі клінічної анатомії (анатомії хірургічної). Молодий учений думав над створенням абсолютно нової науки – оперативної хірургії і топографічної анатомії, де б органічно злилися хірургічні навички з анатомією [Ковальський, 2002; Мирский, 2004]. Утверджуючи клінічну анатомію в навчальному процесі вищих медичних навчальних закладів, варто глибше розібратися, як уявляв цей процес М.І.Пирогов і як йому ще в XIX столітті потрібно було визначитися з цим напрямком у морфології. Починаючи з 1843 року, видатний анатом-хірург видає окремими випусками "Повний курс прикладної анатомії людського тіла". У передмові до першого випуску "Прикладної анатомії" М.І. Пирогов наголошує, що "... створюючи свої

зошити з малюнками і текстом під час розтинів групів, я мав за мету показати практичним лікарям, що патологічна анатомія нині є такою наукою, яка становить широке поле діяльності, відкриттів і вельми цінних рекомендацій практичному лікареві, де він і може показати всю свою ерудицію і передбачливість, розумне і раціональне застосування своїх знань, оскільки саме в цей час країнами Європи спрямовували свої думки якраз на з'ясування природи хвороб і патологічних станів, справедливо вважаючи це єдиним шляхом точної діагностики та правильного лікування".

У 1860 році в Медико-хірургічній академії Санкт-Петербурга відкривається нова кафедра – кафедра практичної анатомії. Ця подія була першим кроком до створення нової кафедри за роботами М.І.Пирогова – кафедри топографічної анатомії та оперативної хірургії. На кафедрі практичної анатомії за рекомендацією М.І. Пирогова запрошують керівником видатного анатома Європи В.Л.Грубера (1814-1890) – учня І.Гіртля [Степанов, 2004]. Про значення праць М.І.Пирогова для розвитку клінічної медицини неодноразово наголошував у своїх виступах професор П.Ф.Лесгафт: "...топографічна анатомія досі не задовольняла вимог практичної медицини, коли справа торкалась точного відтворення розміщення органів відносно частин тіла. Цей недолік усунув знаменитий анатом і хірург М.І.Пирогов" [14, 15].

Мета М.І.Пирогова – розповсюдити клінічну анатомію у фізіологію (клінічна фізіологія), у патологію (клінічна і хірургічна анатомія), обґрунтувати значення її для практичної діяльності лікаря, для постійного удосконалення ним своїх знань, щоб посібники, атласи з анатомії були настільними книгами лікаря [Ахтемійчук, 2006]. Журнал "Отечественные записки" писав: "За останніх 26 років топографічна анатомія стала

самостійним розділом медичної освіти, необхідною частиною практичної медицини".

Очоловали ці кафедри видатні хірурги: М.І.Пирогов, Ф.І.Іноземцев, В.П.Караваєв, Ю.К.Шимановський, О.О.Бобров, П.І.Дьяконов, В.М.Шевкуненко, М.Н.Бурденко, Б.В.Огнєв, В.Д.Добромислов, В.В.Кованов і багато інших. На ті часи кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії були осередками наукової хірургічної думки, де зосереджувалися фахівці, які мали потяг до розробки нових методів хірургічного лікування, до експериментального, морфологічного та фізіологічного підходів у лікуванні хвороб. Доречно нагадати, що всі співробітники кафедр працювали в клінічній хірургії. І на цей час технологія хірургічних втручань, основи хірургічної техніки зосереджені в програмі з оперативної хірургії, а не в програмах клінічних кафедр хірургічного циклу [Костюк, 2006].

Оперативну хірургію та топографічну анатомію у вітчизняних університетах до кінця XIX ст. традиційно викладали хірурги, як предмет "умозрительной хирургии". Ще в 1841 році в Київському університеті Святого Володимира в числі перших десяти була організована кафедра оперативної хірургії та топографічної анатомії, яка називалася – кафедра "умоглядної хірургії", "теоретичної та експериментальної хірургії". Керував кафедрою перший декан медичного факультету, учень М.І.Пирогова, досвідчений хірург зі світовим ім'ям, почесний громадянин м. Київ – професор В.П.Караваєв. Вже тоді кафедра мала високий авторитет, підтвердженням чого був перехід на кафедру професора Гельсінгфорського університету Ю.К.Шимановського [Півторак, 2002]. Імена професорів, завідувачів київської кафедри (П.І.Морозова, В.Д.Добромислова, Г.С.Іваницького, С.Т.Новицького, І.П.Калістова, К.І.Кульчицького) – це історія вітчизняної науки. Їх підручники та посібники виростили декілька поколінь вітчизняних хірургів. Розроблені сотні оперативних втручань, які мають світову новизну [Грандо, 2001].

Вважаємо за необхідне відзначити вклад у розвиток дисципліни професора К.І.Кульчицького, учня професора С.Т.Новицького та чл.-кор. АМН СРСР, генерал-майора м/с, професора Б.А.Долго-Сабурова. Професор К.І.Кульчицький вивчив форми кровопостачання підшлункової залози, оперативні доступи до цього органа, зміни структури серцевої стінки при різноманітних патологічних процесах та їх корекції. З великим успіхом він виступав з доповідями на вітчизняних і міжнародних конгресах морфологів. 1979 року його обрано дійсним членом Академії педагогічних наук України. Лауреат Державної премії України, заслужений діяч науки К.І.Кульчицький підготував 7 докторів і 36 кандидатів наук. Майже 30 років керував Науковим товариством анатомів, гістологів, ембріологів і топографоанатомів України. Під керівництвом академіка С.С.Дебова ребальзамував тіло М.І.Пирогова.

Кафедри топографічної анатомії та оперативної хірургії були створені у: Харківському державному медичному університеті (1884; перший завідувач – професор О.І.Дудукалов, учень видатного клініциста В.Ф.Грубе); Одеському державному медичному університеті (1902; перший завідувач – професор М.К.Лисенков); Дніпропетровській державній медичній академії (1918; перший завідувач – професор Я.М.Должанський); Кримському державному медичному університеті (1932; підготували кафедру до навчально-наукової діяльності 1933 року професор К.П.Гесс-де-Кальве і канд. мед. наук В.М.Тоцький, якого затверджено завідуючим); Донецькому національному медичному університеті (1933; перший завідувач – доцент М.С.Лейчик); Вінницькому національному медичному університеті (1934; перший завідувач – професор М.Н.Болярський); Львівському національному медичному університеті (1940; перший завідувач – доцент П.І.Голобородько); Буковинському державному медичному університеті (1944; перший завідувач – професор Ф.М.Гуляницький); Івано-Франківському національному медичному університеті (1945; перший завідувач – доцент І.А.Горбач); Тернопільському державному медичному університеті (1957; перший завідувач – доцент В.К.Цвірко); Луганському державному медичному університеті (1958; перший завідувач – доцент А.М.Бабич).

Основним змістом дисципліни є поширення топографія окремих ділянок тіла людини з вивченням голотопії, синтопії та скелетотопії органів з погляду їх практичного (прикладного) значення. Для адекватного виконання того чи іншого операційного прийому необхідно чітко уявляти всі топографо-анатомічні умови та особливості в межах операційного поля. Раніше дисципліну вивчали на четвертому курсі (оптимальний варіант), пізніше – на 3-4 курсах, а тепер – на 2-3 курсах.

У сучасних умовах викладання дисципліни відповідає назві "Клінічна анатомія та оперативна хірургія". На відміну від "нормальної" або теоретичної анатомії, що вивчається на перших курсах, клінічна анатомія є прикладною наукою, яка необхідна студентам під час вивчення клінічних дисциплін. Вона являє собою морфологічну основу клінічного мислення [Бурих, 2005; Бурих, 2005].

У повоєнні роки минулого сторіччя певна формалізація вищої медичної освіти (поділ кафедр на клінічні і неклінічні) призвела до того, що кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії втратили клінічні бази. Завідувачами кафедр ставали як хірурги, так і анатоми. Подвійна назва зіграла свою роль. Низка факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних, серед яких головними є зростання педагогічного навантаження, відрив від клінічних баз, особисті уподобання деяких завідувачів кафедр та керівників охорони здоров'я, призвели до перетворення клінічної по своїй суті та історії кафедри в теоретичну за принципами викладання. Намагання окремих кафедр у радянські

часи зберегти чи поновити свій клінічний статус (2-й Московський медичний інститут, медичний факультет університету ім. П.Лумумби, Дніпропетровський, Новосибірський, Ярославський медінститути) мали локальний характер, торкалися лише певних науково-практичних проблем (трансплантація, судинна хірургія, урологія). На наш погляд, враховуючи сучасну індустріальну технологію навчання та реалії вищої медичної освіти, кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії не можуть бути клінічними за способом викладання.

В Україні створилася потужна школа вчених з єдиним напрямком – біологічне моделювання патологічних процесів та вдосконалення хірургічних методів лікування. Здобутки наших вчених широко впроваджуються за кордоном. Запропонована професором М.П.Бурих (Харківський медуніверситет) система топографо-анатомічних координат тіла людини отримала широке визнання в Європі, за що вчений нагороджений медаллю Кембриджського університету "За досягнення в ХХ столітті".

Широко відомі за межами України розробки з питань топографії та експериментальної хірургії серцево-судинної системи (Д.Б.Бекон, В.Ф.Вільховий, М.О.Вільчинський, І.Г.Дацун, І.М.Петровський, Р.М.Портус, Г.М.Топоров, М.Н.Умовіст, М.І.Шкодівський, Т.В.Семенова), дослідження топографії та морфологічних змін в умовах експериментальної патології внутрішніх органів грудної та черевної порожнини (Р.Й.Вайда, С.П.Жученко, В.Д.Зінченко-Гладких, М.В.Карзов, Т.М.Капустіна, С.І.Корхов, М.І.Симорот), заочередивного простору і таза (В.М.Круцак, В.І.Проняев, Г.В.Герентьев, Д.Л.Горбатюк) об'єднали теоретичні та практичні аспекти нашої дисципліни.

Хотілось би підкреслити, що топографоанатоми України широко співпрацювали і співпрацюють з відомими школами топографоанатомів і хірургів С.-Петербурга і Москви: В.М. Шевкуненком (1872-1952), А.В. Мельниковим, П.А. Куприяновим, А.Ю. Созон-Яршовичем, Н.А. Антелавою, А.Н. Максименковим, Є.М. Маргоріним, А.М. Геселевичем, М.А. Среселі, Ф.І. Валькером, А.В. Цагарейшвілі, Т.В. Золотарьовою, С.С. Михайловим, Е.А. Дискінім, О.П. Большаковим, М.Н. Бурденком (1878-1946), П.Н. Обросовим, І.С. Жоровим, В.В. Ковановим, Т.І. Анікіною, Г.С. Островерховим, Ю.М. Лопухінін, Ю.Є. Виренковим, І.Д. Кірпатовським, Л.Л. Колесніковим.

Мета даної статті – привернути увагу медичної спільноти до факту перебудови вищої медичної освіти в Україні без врахування національних традицій та надбань. Ліквідація кафедр з прикладного вивчення анатомії людини, чим загрожує Болонська система освіти, є наслідком прямого копіювання допироговських канонів, з чим успішно борювся все життя наш співвітчизник Пирогов Микола Іванович. На жаль, над дисципліною нависла смертельна небезпека його ліквідації. Розпочали цей процес наші педагоги, які відтіснили дисципліну в другорядні, скоротили тривалість її

вивчення, мотивуючи це тим, що предмет можна освоїти за операційним столом у клініці, штовхаючи лікарів до експерименту на людях. Це, так би мовити, внутрішня загроза, з якою ще якимось можна боротися. Насувається зовнішня загроза – "Болонська система". Тема "Болонський процес" і формування європейського простору вищої освіти стрімко вийшла на чільне місце в Україні не лише в діяльності освітнього керівництва, але й колективів вищих закладів освіти. На наш погляд, Болонський процес неможливо оцінити однозначно позитивно, чи негативно – це досить складне явище, яке лише почало поглиблюватися від однієї освітнянської конференції до наступної. Якщо проаналізувати та зіставити тексти цих конференцій (у Болоні, Празі, Берліні), то легко виявити, що відбувається як розширення територіальних меж європейського простору вищої освіти, так і його поглиблення. Загроза полягає в тому, що в європейських державах, їх медичних навчальних закладах немає такої дисципліни, як топографічна анатомія та оперативна хірургія. Хоча на клінічну анатомію там відведено більше годин ніж в українських медичних навчальних закладах. Там підготовку з клінічної анатомії здійснюють при хірургічних клініках, використовуючи, в основному, муляжі, після чого переходять в операційну [Горбатюк, 2005; Ерюхин, 1997].

Нами ж вивчення топографічної анатомії та оперативної хірургії здійснюється на фіксованому трупному матеріалі та свіжих трупах. Відомо, що найкращим тренажером для оволодіння основами топографічної анатомії та оперативної хірургії при підготовці та удосконаленні лікаря є нефіксований труп. Ще М.І.Пирогов та В.О.Караваєв домовлялися в одному з мортів Німеччини, щоб їм за певну плату дозволяли вивчати топографічну анатомію, відпрацьовувати методики операцій на свіжих трупах. Відоме значення в оволодінні дисципліною мають і інше наочне приладдя. Але найефективнішим, найбільш наближеним до клінічної ситуації є свіжий труп. І в цьому рівень нашої підготовки набагато вищий від європейського. Бажано впровадити цю методологію навчання на європейських теренах. Це був би ідеальний варіант внесення наших пропозицій в покращення європейських освітніх стандартів [Горбатюк, 2004; Кульчицький, 1995; Пішак, 2006].

Висновки. 1. Розвиток топографічної анатомії та оперативної хірургії має низку характерних рис, які позначаються на самотності вітчизняної хірургії. Майже 150-річне її існування у вітчизняних вищих медичних навчальних закладах підтвердило необхідність функціонування такої кафедри. 2. Однією з умов забезпечення підготовки кваліфікованих фахівців є автономія кафедр оперативної хірургії та топографічної анатомії зі збереженням форми ведення навчального процесу як ланки між теорією та практикою в найкращих традиціях вітчизняної школи М.І.Пирогова. 3. Необхідно й надалі розвивати форми та методи функціонування кафедр оперативної хірургії та топографічної анатомії як основної бази для

експериментальної хірургії та практичної підготовки лікарів-інтернів хірургічного профілю. 4. Враховуючи досвід провідних хірургічних шкіл США і Європи, вважаємо за необхідне здійснювати навчання студентів на кафедрі в трьох напрямках: теоретична і практична підготовка на біологічному матеріалі, набуття практичних навичок на експе-

риментальних тваринах, розробка новітніх хірургічних методів лікування на клінічній базі кафедри. 5. Доцільно збільшити навчальний час викладання клінічної анатомії та оперативної хірургії на післядипломному етапі підготовки фахівців хірургічного профілю в зв'язку зі збільшенням терміну навчання в інтернатурі.

Література

1. Ахтемійчук Ю.Т. Праця М.І.Пирогова "Топографічна анатомія, ілюстрована зрізами, проведеними через заморожене тіло людини в трьох напрямках (1852-1854), і атлас" – надання клінічній анатомії фізіологічного та функціонального спрямування (до 125-річчя від дня смерті М.І.Пирогова) / Ю.Т.Ахтемійчук, Г.М.Топоров, В.П.Пішак // Клініч. анат. та опер. хірургія. – 2006. – Т. 5, № 3. – С. 93-98.
2. Бурих М.П. Про подальше вдосконалення викладання клінічної анатомії / М.П.Бурих, М.О.Міхалін, Ж.І.Логвінова та ін. // Клініч. анат. та опер. хірургія. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 107-109.
3. Бурих М.П. Больше решительных действий (письмо в редакцию) / М.П.Бурих // Клініч. анат. та опер. хірургія – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 114.
4. Визначні імена у світовій медицині / За ред. О.А.Грандо. – К.: РВА "Тріумф", 2001. – 320 с.
5. Горбатюк Д.Л. Значення клінічної анатомії, оперативної хірургії і топографо-анатомічної діагностики при підготовці висококваліфікованих спеціалістів-лікарів та захист предмету, в зв'язку з болонським процесом / Дем'ян Горбатюк // Інформаційний вісник АН ВШ України - 2004. - Т. 41, № 3. - С. 30 - 35
6. Вовк Ю.М. Топографічна анатомія та оперативна хірургія в контексті Болонської конвенції. // Клініч. анат. та опер. хірургія – 2006. № 1, с. 78-81.
7. Горбатюк Д.Л. Стратегія клінічної анатомії, оперативної хірургії та топографо-анатомічної діагностики на етапах підготовки та удосконалення лікарів / Д.Л.Горбатюк, М.О.Марей, Є.Д.Добряк та ін. // Клініч. анат. та опер. хірургія. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 104-106.
8. Ерюхин И.А. Николай Иванович Пирогов и современное научное мировоззрение в медицине / И.А.Ерюхин // Вестн. хирургии. – 1997. – Т. 156, № 3. – С. 9-14.
9. Ковальський М.П. Оперативна хірургія і топографічна анатомія: ретроспектива, сучасний погляд і перспективи / М.П.Ковальський // Клініч. анат. та опер. хірургія – 2002. - Т. 1, № 1 – С. 85-89.
10. Костюк Г.Я. Національне надбання – оперативна хірургія та топографічна анатомія. Де її місце в Болонській системі? / Г.Я.Костюк, В.І.Півторак // Інтеграція української медичної освіти в європейський та американський медичний простір: матеріали навчально-наукової конференції (15-16 травня 2006). Тернопіль Укрмедкнига. 2006. – С. 106-107.
11. Кульчицький К.І. Микола Пирогов: дивовижний сюжет життя (до 185-річчя з дня народження) / К.І.Кульчицький // Вісн. морфології. – 1995. – № 1. – С. 46-47.
12. Мирский М.Б. Научная школа Н.И.Пирогова / М.Б.Мирский // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 17-18.
13. Півторак В.І. Можливості підвищення рівня підготовки студентів-іноземців з оперативної хірургії та топографічної анатомії / В.І.Півторак // Медична освіта. - 2002. - № 3 - С. 175-177.
14. Пішак В.П. "Прикладная анатомия человека с рисунками (анатомия описательная, физиологическая и хирургическая) анатомическое руководство и атлас" – утверждения М.І.Пироговим клінічної анатомії у практиці лікаря хірурга (до 125-річчя від дня смерті М.І.Пирогова) / В.П.Пішак, Г.М.Топоров, Ю.Т.Ахтемійчук // Клініч. анат. та опер. хірургія. – 2006. – Т. 5, № 1. – С. 81-84.
15. Скрипніков М.С., Проніна О.М., Луценко Н.М. Значення праць М.І.Пирогова для розвитку топографічної анатомії та оперативної хірургії / М.С.Скрипніков, О.М.Проніна, Н.М.Луценко // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 23-24.
16. Сперанский В.С. Тартуский (дерптский, юрьевский) университет как связующее звено западноевропейской и российской анатомии // Морфол. – 2003. – Т. 124, № 6. – С. 94-96.
17. Степанов В.Я. Геніальність і раціональність діяльності М.І.Пирогова // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 24-27.

ОПЕРАТИВНАЯ ХИРУРГИЯ И ТОПОГРАФИЧЕСКАЯ АНАТОМИЯ ОТ ПИРОГОВА ДО НАШИХ ДНЕЙ

Резюме. В статье отражена роль кафедры топографической анатомии и оперативной хирургии в системе высшего медицинского образования и развития медицинской науки. Сохранение национальной школы, накопленного опыта полезно, по мнению авторов, не только в Украине, но и в Европе. Развитие предмета оперативная хирургия с клинической анатомией приведет к улучшению подготовки не только хирургов, но и специалистов разного профиля.

Ключевые слова: оперативная хирургия, медицинское образование, интеграция.

OPERATIVE SURGERY AND TOPOGRAPHICAL ANATOMY FROM PIROGOVA TO OUR DAYS

Resume. The article deals with the role of the Department of Topographic Anatomy and Operative Surgery in the system of the higher medical education and the development of medical science. Saving of national school, accumulated experience is useful not only in Ukraine but also in Europe. Operative surgery with a clinical anatomy will bring development over of object to the improvement of preparation of not only surgeons but also specialists of a different type.

Key words: Operative surgery, medical education, integration.